

Peter J. Williams

Biztosak lehetünk az evangéliumokban?

BUDAPEST: EVANGÉLIUMI KIADÓ, 2020, 152 OLD.

ISBN 978-615-5624-97-1

Az evangéliumok hitelességével kapcsolatban számos könyv látott már napvilágot angol nyelven. A PETER J. WILLIAMSnek, a Tyndale House keresztény könyvkiadó igazgatójának tollából származó – SIMON GATHERCOLE Cambridge-i kutató szavaival élve – „kicsi, könnyen kezelhető könyvecske” 2020-ban jelent meg magyar fordításban, hazánkban hiánypótló műként.¹ A könyv kiegyensúlyozottan, meggyőzően érvelve, érdekes felvetésekkel ösztönzi az olvasót témájának továbbgondolására: mennyiben tekinthető Jézus személyét és tanításait illetően hiteles forrásnak a négy evangélium? A szerző több szempontból megközelítve és a kört egyre szűkebbre vonva járja körül Máté, Márk, Lukács és János műveit. Először az 1. századi kereszténységgel kapcsolatos nem keresztény forrásokat: Tacitus, ifjabb Plinius és Flavius Josephus leírásait elemzi röviden. Az előző kettővel kapcsolatban meggyőzően érvel amellett, hogy a keresztényekre vonatkozó beszámolóik, amelyekből kiderül, hogy a 2. század első évtizedeire már tömegeket ért el az evangélium úgy Rómában, mind a kis-ázsiai Bithünia tartományban, nem lehetnek későbbi, keresztény kéztől származó betoldások. Ami Flavius Josephust illeti, sajnos a szerző kritika nélkül átveszi azt a tudományos körökben elterjedt nézetet, miszerint a Jézusra vonatkozó hosszabbik beszámoló késői betoldás,² és csak a Jézus személyét rövidebben érintő helyre koncentrál, ahol Josephus Jakabot „a Krisztusnak nevezett Jézus testvérének” nevezi. Felhívja a figyelmet arra, hogy Jakab mint testvér közelről ismerte Jézust, mindent tudhatott származásáról, emellett kész volt mártírhalált halni a hitéért – vagyis a Jézussal mint Isten Fiával és Megváltóval kapcsolatos tanítás nem lehetett későbbi keletű.

A könyv talán legérdekesebb fejezetei a négy evangéliumot más forrásokkal hasonlítják össze. Összehasonlításuk révén rámutat arra, hogy – Jézushoz hasonlóan – Tiberius császár életéről is négy irodalmi forrásból értesülhetünk: Velleius Paterculustól, Tacitustól, Suetoniustól, illetve Cassius Diótól. Ezek közül csupán Velleius Paterculus volt kortársa Tiberiusnak, számára azonban életveszélyes lett volna bármi negatívát írni császáráról – a többi három forrás pedig legalább

¹ Az eredeti mű: *Can we Trust the Gospels?* Wheaton, IL: Crossways, 2018.

² A kérdéssel kapcsolatban lásd Grüll Tibor: Josephus és a Messiás. A *testimonium Flavianum* eredetiségének kérdése. *Studia Biblica – Bibliai Tanulmányok* 2:1 (2020) 9–63.

nyolcvan évvel későbbi. Terjedelmükben ugyan összességében valamivel bővebbek, mint a négy evangélium, azonban jóval kisebb arányban fókuszálnak magára az uralkodóra. Mindez azonban nem akadályozza meg a történészeket abban, hogy e művek alapján mutassák be Tiberius életét. A szerző nem feledkezik meg a többi, Tamásnak, Máriának és Júdásnak tulajdonított „evangélium”-mal történő egybevetésről sem. Ezek esetében elsősorban az egyes könyvekben előforduló személy- és helyneveket vizsgálja. Megdöbbentő, hogy a bennük előforduló tulajdonnevek számát illetően az apokrif evangéliumok meg sem közelítik a kanonikus írásokat. Az utóbbiakban található sok tucat helynévben nem csupán a mennyiség az érdekes, hanem az is, hogy kevésbé ismert, magabiztos bennfentességet sugalló város- és faluneveket is találunk bennük. Ráadásul a kép tovább árnyalható: a Galileai- (vagy Genázáreti-) tavat az egykori galileai lakosok: Máté és János, illetve Márk, Péter tolmácsa, „tenger”-nek (*thalassa*) nevezik, a messziről jött Lukács számára azonban az alig 21 km átmérőjű állóvíz csupán tó (*limnos*). Az a megállapítása azonban, hogy a Jeruzsálem felé közeledést a szerzők a földrajzi viszonyok ismeretében fejezik ki a „felmegy” szóval, nem teljesen fogadható el. A Bibliai szereplői Jeruzsálemben minden esetben „felmennek” – hiszen a zsidóság spirituális központjáról van szó. (Magyarul is hasonlóan fejezzük ki magunkat: Pestre mindenhol „felmegyünk”, akár az Alföldről, akár a Mátrából indulunk el.)

Ami a személynévanyagot illeti, az apokrif evangéliumokban alig néhány valódi zsidó nevet találunk: ezek a művek valamiképpen a „levegőben lebegnek”, nem ágyazódnak bele a korabeli valóságba. Ezzel szemben ha a kanonikus könyvek gazdag névanyagát összevetjük a Kr. u. 1. századi feliratokon található nevekkal, meglepő azonosság állapítható meg az egyes nevek gyakoriságát illetően; ugyanakkor pl. az evangéliumokat az egyiptomi diaszpóra névanyagával összevetve jóval kevesebb a hasonlóság. Ráadásul az evangéliumok abból a szempontból is a korabeli névhasználatot tükrözik, hogy a leggyakoribb nevek viselői – így pl. a Simonok, Józsefek és Máriák – az összetévesztést elkerülendő kiegészítő jelzőt kapnak: Simon, a zélóta; Kürénéi Simon; Jakab, az Alfaiosz fia; Mária, a Jakab anyja stb. Ezek nagyon meggyőző érvek az evangéliumok szerzőinek ismeretét illetően a korabeli júdeai viszonyokról – későbbi szerzők esetében nagyon komoly utánajárást igényelt volna, hogy e szempontból hiteles atmoszférát teremtsenek fiktív művükben.³

A szerző a továbbiakban az evangéliumok egymáshoz való viszonyát vizsgálja, melynek során néhány érdekes, első pillantásra nem szembetűnő kapcsolódásra hívja föl a figyelmet. Ilyen pl. Márta és Mária jellemzése két evangélistánál: Lukács (10:38–42) és János (Jn 11:20–39) tevékeny, gyakorlatias személyként mutatja be Mártát, míg Mária inkább otthonülő, csendes, figyelő típus. Az efféle egybecsengések nehezen magyarázhatók egymástól való átvétellel, hiszen maga a történet eltér (Jézus Lázárék otthonában ill. Lázár feltámasztása); sokkal észszerűbb elfogadni, hogy a két evangélista egyaránt személyesen ismerte a két nőt, akinek jelleméről hasonló benyomást szereztek. WILLIAMS másik érdekes példája az ötezer ember megvendégelése, amely mindegyik evangéliumban szerepel. Márknál azt olvashatjuk, hogy a fű zöld volt (ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ, 6:39), Jánostól pedig megtudhatjuk, hogy nagy volt (χόρτος πολὺς, Jn 6:10). Ezekre az utalásokra Jn 6:4 ad magyarázatot: közvetlenül pészach előtt vagyunk, amikor is az előző hónapok csapadék-

³ Azt mondhatnánk, sikeresebb kutatómunkát végeztek, mint egyes modern szerzők – gondoljunk csak Spiró György regényére, a *Fogságra*, amelyben a főszereplő neve, Uri, távolról sem mondható tipikusnak a korabeli feliratanyag alapján.

mennyiségének köszönhetően⁴ valóban magasra nőtt zöld pázsitra ültethették le az embereket. De vajon miért Fülöptől kérdezi meg Jézus, hogy honnan szerezzenek kenyeret ennyi embernek? (Jn 6:5) Fülöp precíz választ ad a kérdésre (ha a problémát nem is oldja meg); róla korábban megtudhattuk, hogy Bétszaidából származott (Jn 1:44). Ez akkor nyer jelentőséget, ha fölfigyelünk rá Lukácsnál (9:10), hogy a szóban forgó csoda Bétszaida közelében történt – Jézus tehát a helyismerettel rendelkező tanítványoknak tette föl a kérdést. Az „Ige önmagát magyarázza” (*scriptura ipsius sui interpretis*) klasszikus protestáns elv alkalmazása olyan összképet ad a jelenetről, mint egy modern filmben a több kamera alkalmazása.

A szerző ezután Jézus szavainak hiteles megőrzésével is foglalkozik. Ennek kapcsán azt a kérdést is vizsgálja, hogy vajon az arámiról görögre történt átültetéskor mennyire sérülhetett az eredeti tartalom. WILLIAMS arra a némileg meglepő következtetésre jut, hogy Jézus bizonyos tanításai, így például a Hegyi Beszéd, amelynek hallgatósága részben a görög alapítású Dekapoliszból érkezett (Mt 4:23), eredetileg is görögül hangozhattak el. Fő érve a boldogmondásokban található alliterációk (πρωχοι, πνευματι, πραεις stb.) – az alliteráció azonban az egyik legalapvetőbb, a görög és a sémi nyelvekben egyaránt alkalmazott, éppen ezért a fordítás során talán a legkönnyebben átültethető stilisztikai elem, amint ez a *Septuaginta* szövegében is lépten-nyomon tetten érhető.⁵ (Sőt ez az egyik olyan nyelvi eszköz, amelyet a modernkori bibliafordítók is könnyűszerrel szoktak alkalmazni.) Véleményem szerint ennél többet nyom a latban, hogy a görög szöveget arámira visszafordítva arámi szójátékokat következtethetünk ki. Az egyik ilyen eset éppen a Hegyi Beszédben található (Mt 7:3), ahol az eredeti szövegben az arámi קוץ szó két jelentése ('kút' illetve 'szem') adhatott pluszt a szövegnek. Vagyis majdnem biztosra vehetjük, hogy a beszéd arámiul hangozott el, és ha nem is tartalom, de nyelvi lelemény terén a célszöveg szükségképpen valamelyest szegényebb lett. Jézus minden valószínűség szerint tudott vagy legalábbis értett görögül, de mivel maga jelentette ki, hogy „nem küldtettem, csak az Izrael házának elveszett juhaihoz” (Mt 15:24), feltételezhetően hallgatósága – még a Dekapoliszból érkezők is – zsidókból állt, akik az arámi valamelyik dialektusát beszélték. Mindenesetre az evangéliumok, amennyiben nyelvi jelenségre reflektálnak, azt csupán az arámi nyelvjárások kapcsán teszik, lásd Péter nevezetes lelepleződését („a beszéded is elárul téged”, Mt 26:73).

Az evangéliumok szövegének látszólagos ellentmondásaival csak futólag foglalkozik a szerző, nézete szerint egyfajta verseny jött létre az ellentmondásokat vadászók és az azokat feloldani kívánók között – vagyis az ide vonatkozó szakirodalom tengernyi. Ezekből a könyv bibliográfiájában is kaphatunk némi ízelítőt. Részletesebben csupán a nagy olvasottságnak örvendő, eredetileg fundamentalista keresztény, ma már agnosztikus amerikai valláskutató, BART EHRMAN egyes állításaira tér ki,⁶ aki többek között a Jézusnak a János evangéliumban található – első olvasatra ellentmondásokat tartalmazó – paradox kijelentéseit szemelte ki (ld. pl. Jn 13:36, 14:5 és 16:5). WILLIAMS felhívja a figyelmet arra, hogy a Jézus által sűrűn használt *paradoxon* elmélyült, „szel-

⁴ A szerző ezen a ponton még grafikont is mellékel Tibériás és környéke csapadékeloszlásáról.

⁵ Az ószövetségi példákhoz lásd L. Zogbo – E. R. Wendland: *Hebrew Poetry in the Bible: A Guide for Understanding and for Translating*. New York: United Bible Societies, 2000 (3.2.2. fejezet).

⁶ Bart Ehrman mintegy harminc műve közül hat a *New York Times* bestsellerei közé tartozik. Könyveit milliós példányszámban adták el, és 27 nyelvre fordították le eddig.

lemi” gondolkodásra ösztönző tanítási módszer volt. Hozzátehetjük: a látszólagos ellentmondás, vagyis a *paradoxon* az irodalom, a filozófia, sőt a matematika kedvelt módszere. Az EHRMAN-féle logika alapján nem csupán az Epimenidészről származó, többek között Pál apostol Titushoz írt levelében is felbukkanó híres szállóigét – „*minden krétai hazug*” – kellene kukába dobunk, de számos irodalmi művet: például Dickens művét, a *Két város regényét* is, amelynek kezdősorai csupa paradoxont tartalmaznak: „*Azok voltak a legjobb idők; azok voltak a legrosszabb idők. A bölcsesség kora volt az; meg a bolondság kora*”; nem is beszélve Karinthy híres sorairól: „*Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*”.

A mű olvashatóságát sajnos némileg csökkenteti a fordítás színvonala, amely sok kívánnivalót hagy maga után. (A fordító neve talán nem véletlenül nem szerepel a könyv impresszumában.) A szövegben lépten-nyomon magyartalan, rosszul megválasztott kifejezésekbe botlunk; az is kérdés, hogy miért szükséges a német szakirodalom nyomán elterjedt, ámde teljesen anakronisztikus „Palesztina”; „palesztin kultúra” stb. kifejezéseket használni a Kr. u. 1. századi Júdeára vonatkozóan.

Mindent egybevéve PETER J. WILLIAMS műve a magyar könyvpiacra hiánypótlónak tekinthető. FREDERICK F(YVIE) BRUCE (1910-1990) evangéliumi tudós könyvecskéje, *Az Újszövetség megbízhatósága* - amelyet szintén az Evangéliumi Kiadó jelentetett meg 1993-ban -, több mint hetven éve jelent meg első ízben.⁷ Feltétlenül időszerű volt tehát egy újabb áttekintés megjelenítése, amely a friss kutatási eredményeket is feldolgozza. WILLIAMS olvasmányos, sok ponton továbbgondolásra inspiráló műve mindazonáltal szintén ismeretterjesztő-népszerűsítő munka: a téma tudományos, széleskörű feldolgozása még várat magára.

Csalog Eszter

⁷ *New Testament Documents: Are They Reliable?* Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1943. – A brosúrát a *Christianity Today* 2006-ban beválogatta az 50 legfontosabb könyv közé, amely legnagyobb hatással volt az evangélikalizmus formálódására.